

KS. HENRYK RYBUS

**ZBIÓR MATERIAŁÓW DO DZIEJÓW OPACTWA KANONIKÓW
REGULARNYCH W CZERWIŃSKU**

Ks. Henryk Folwarski, wykładowca historii kościelnej w Seminarium Duchownym w Łodzi, zmarły 30 X 1948 r.¹, zebrał w latach 1936—1940 dość poważny zespół materiałów do zamierzonej monografii opactwa kanoników regularnych w Czerwińsku². Na krótko przed śmiercią jako osobną rozprawę opracował życiorysy poszczególnych opatów czerwińskich, która staraniem X. prof. dra Zdzisława Obertyńskiego, promotora zmarłego historyka³, została opublikowana w 1957 r.⁴ Poza tym nie pozostawił już żadnego studium opartego na zebranych materiale źródłowym. Wydaje się, że miał przekonanie o integralności zebranego materiału do całości dziejów kanoników regularnych w Czerwińsku, o czym może świadczyć odpowiednie posegregowanie notat w poszczególnych tekach, jak i opracowany katalog rzeczowy z odnośnikami do wszystkich tek, a stanowiący starannie wyszczególnioną problematykę składającą się na całość procesu historycznego nienapisanej monografii.

¹ H. Rybus, *S. p. ks. dr Henryk Folwarski*. Wiadomości Diecezji Łódzkiej XXII (1949), s. 26—29.

² Dzieje tego opactwa jeszcze nie zostały opracowane; posiadamy jedynie próbę przedstawienia jego początków: A. Bachulski, *Założenie klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*. Księga pamiątkowa ku czci prof. M. Handelsmanna, Warszawa 1929, s. 51—76. Por. recenzję tej pracy M. Niwińskiego w *Kwartalniku Historycznym* 1929, s. 554—553.

³ Doktoryzował się na podstawie rozprawy: *Erazm Ciołek — biskup dyplomata*. *Studia ecclesiastico-historica* 1, Warszawa 1935.

⁴ H. Folwarski, *Poczet opatów klasztoru kanoników regularnych w Czerwińsku*. *Nasza Przeszłość* VI (1957), s. 5—81 i oddzielna nadbitka, ss. 77.

Pozostałe po zmarłym materiały zostały przez jego najbliższą rodzinę przekazane do dyspozycji podpisanego. W swej części zawierającej wypisy i streszczenia źródeł rękopiśmiennych zarówno archiwalnych jak bibliotecznych materiały te stanowią w wielkiej mierze niezmiernie cenną wartość, jako jedyne ślady przeszłości ze względu na zniszczenie podczas ostatniej wojny światowej wielu oryginałów, z których zostały zaczerpnięte. Są tu bowiem wyniki kwerendy m. in. przeprowadzonej w Archiwum Głównym Akt Dawnych w Warszawie, Państwowym Archiwum Skarbowym oraz w działach rękopisów warszawskich bibliotek: Narodowej, Uniwersyteckiej, Ordynacji Krasieńskich, Ordynacji Zamojskiej. Wymienione zbiory poniosły ogromne i przeważnie niepowetowane straty⁵.

Niestety pominięty został ogromny zespół akt arcybiskupów gnieźnieńskich od Jana Łaskiego do Ignacego Raczyńskiego, przechowywany w Kurii metropolitalnej w Warszawie, a zniszczony też całkowicie podczas Powstania Warszawskiego 1944 r.⁶ Nie ma również w zbiorze materiałów żadnych śladów wykorzystania archiwów i bibliotek zagranicznych.

Cały zbiór zawarty jest w 26 tekach numerowanych kolejno liczbami rzymskimi. Teki są wszystkie jednakowe, z kartonu o wymiarze 29 na 33 cm i każda z nich zawiera ok. 300 kart równego formatu 26 na 22 cm z bezliniowego papieru kancelaryjnego jednego gatunku, K 9. W obrębie poszczególnych tek kartki z wypisami i streszczeniami posiadają kolejną numerację od 1. Wszystkie prawie kartki z minimalnym uszczerbkiem zachowały się w stanie dość dobrym, poza dwiema tekami, których kartki uległy częściowemu zbutwieniu na skutek przechowywania w wilgotnym miejscu. Odczytanie tekstu pisanego przez ks. Folwarskiego nastęrcza poważne trudności, gdyż pismo to jest bardzo niedbałe i pełne niekonwencjonalnych skrótów. Część materiału, stanowiąca odpisy z Archiwum Głównego Akt Dawnych, dokonana inną ręką, jest bardzo starannie i czytelnie wykonana.

Wykorzystane przez autora zbioru rękopisy są określane w różny i niejednorodny sposób; nieraz brak jest oznaczenia archiwum czy biblioteki przechowujących określone rękopisy, i wówczas sygnatura pozwala

⁵ *Straty archiwów i bibliotek warszawskich w zakresie źródeł historycznych*, t. 1: Archiwum Główne Akt Dawnych, Warszawa 1957; t. 2: Archiwa porozbiorowe i najnowsze, Warszawa 1956; t. 3: Biblioteki, Warszawa 1955.

⁶ Por. H. Rybus, *Kilka uwag o zaginionych aktach arcybiskupów gnieźnieńskich*. Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne, t. 2, s. 303—316; tenże (wyd.), *Regesty wybranych zapisek z akt działalności arcybiskupów gnieźnieńskich*, tamże, t. 3, s. 111—404.

na ich odgadnięcie; niejednokrotnie brak nawet sygnatur, który rekompensuje tytuł rękopisu i liczba określająca kolejny volumin; poza kilku przypadkami brak jest opisów zewnętrznych poszczególnych rękopisów; dyplomy pergaminowe i dokumenty papierowe z reguły opisów tych nie posiadają.

Zawartość całego zbioru przedstawiamy w kolejności ustalonej przez jego autora, poprzestając na ogólnym tylko zasygnalizowaniu rękopisów wykorzystanych w obrębie poszczególnych tek, stąd też nią można było uniknąć powtórzeń nazw instytucji, których rękopisy są cytowane.

W toku opisu całego zbioru zostały użyte następujące skróty: AGAD — Archiwum Główne Akt Dawnych; ADPł. — Archiwum Diecezjalne w Płocku; BN — Biblioteka Narodowa; BÓZ — Biblioteka Ordynacji Zamojskiej; BOK — Biblioteka Ordynacji Kraśińskich; BUW — Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie.

I

Teka zawiera 308 kart liczbowych, z których brak jest 3-ch pierwszych. Są tu wypisy, a przeważnie streszczenia po łacinie i po polsku z kopiarza dokumentów dla opactwa kanoników regularnych w Czerwińsku za okres 1354—1731 z sygnaturą i opisem zewnętrznym rękopisu: BOZ, Cim 70; okładka z okuciami na 3-ch rogach, z 4-go spadła. Na odwrocie okładki (wierzchniej) notatka: *Ad Archiwum seu ad Bibliothecam Cervenensem liber hic pertinent, reparatus anno D-ni 1732.* Wystawcami dokumentów są przeważnie książęta mazowieccy i królowie polscy.

II

Kart 317. Wypisy i streszczenia następujących rpsów BOZ:

1) Cim 71, bez opisu i tytułu. Treść: kopiarz dokumentów opatów czerwińskich dotyczących sołectw za okres 1390—1521.

2) Cim 72 z tytułem: *Acta capitulorum generalium per abbates ordinis canonicorum regularium monasterii Cervenensis celebratorum annis 1471—1529.*

III

Kart 292. Pierwsza część teki zawiera streszczenia zapisek z rękopisów nieoznaczonych sygnaturami i bez proweniencji bibliotecznej, lecz ogólny dla wszystkich tytuł: *Acta capitulorum* z zaznaczeniem voluminu pozwala na stwierdzenie, że są to akta kapituły konwentu czerwińskiego, przechowywane w BOZ: 1) v. 1, 1439—1503; 2) v. 2,

1509—1524; 3) v. 3, 1526—1538; 4) v. 4, 1539—1554; 5) v. 5, 1538—1561; 6) v. 6, 1564—1577; 7) v. 7, 1578—1591; 8) v. 8, 1593—1601; 9) v. 8a, 1605—1624; 10) v. 8b, 1628—1643; 11) v. 10, 1658—1662, 12) v. 14, 1705—1721; 13) v. 16, 1722—1724; 14) v. 17, 1725—1739; 15) v. 18, 1739—1749; 16) v. 11, 1671—1674; 17) v. 12, 1684—1694; 18) v. 13, 1694—1700; 19) v. 15, 1714—1722; 20) v. 16, 1723—1724; 21) v. 19, 1749—1753; 22) v. 20, 1753—1759; 23) v. 21, 1760—1763.

Na część drugą przypadają rpsy ADPł., dawnego Archiwum Konsystorskiego i Kapitulnego: 1) *Acta capituli Plocensis*, dwa tomy za okres 1420—1519; 2) *Acta consistorii Poltoviensis*, v. 16; 3) regesty dokumentów pergaminowych bez sygnatur.

IV

ADPł. 1) *Visitatio generalis ecclesiae cathedralis Plocensis* z 1774 r.; 2) wizytacja z 1599 r.; 3) wizytacja Szembeka 1754—1755; 4) *acta consistorii Plocensis* za okres 1508—1819; 5) *acta consistorii Poltoviensis*, nr 13, 1480—1691; 6) poszyt z kart pergaminowych bez sygn., zawierający prawa i przywileje kościoła w Przasnyszu; 7) opis kościoła w Czerwińsku z 1817 r.; 8) metryki urodzenia i chrztu kościoła w Czerwińsku, 1649—1688; 9) akta konsystorza plockiego, v. 14, 1777—1778 oraz v. 42, 1819—1826.

V

Teka licząca 310 kart zawiera:

1) ADPł.: *Acta episcopalia*, kilkanaście tomów za okres 1446—1824.
2) BOZ, Cim 96: *Regestrum privilegiorum, immunitatum et causarum monasterii Czervenensis canonicorum regularium* z następującym opisem autora zbioru: „Początku brak, na k. 1 jest koniec jakiegoś aktu *e feria II post dominicam Conductus Paschae a. D. 1539*. Całość pisana różnymi rękami, rozmiary 20,5 na 30 cm, oprawa skórkowa, zniszczona; zachowany grzbiet wskazuje, że rękopis był jeszcze raz tak gruby, jak jest obecnie, kart 162, 1539—1651”.

VI

Kart 308.

BOZ: 1) Dyplomy pergaminowe z sygnaturami, regesty 81 dyplomów za lata 1280—1540; 2) rps 1785: dekret królowej Bony dla opata czerwińskiego Jana Lewickiego, 1538 r.; 3) rps 1181, v. II: regesty; 4) rps 862 pt. *Litterae pastorales episcoporum Polonorum, imprimis principis Caroli Ferdinandi et Stanislai Łubieński, tum brevia et admonitiones pontificum de anno 1630—1656*.

AGAD: 1) Metryka koronna; 2) księgi sądów sejmowych — conventionalia; 3) akta radzieckie starej Warszawy; 4) wyroki assessorskie; 5) wyszogrodzkie grodzkie — perpetuitatis i relacje; 6) dokumenty pergaminowe i papierowe z sygnaturami; 7) wyroki Trybunału Piotrkowskiego; 8) zakroczymskie grodzkie wieczyste; 9) księgi kanclerskie (nr 61, r. 1780); 10) sochaczewskie grodzkie *recognitiones*; 11) *oblaciones* grodu warszawskiego; 12) akta grodu i ziemi warszawskiej; 13) *conventionalia*.

VII

Kart 316.

BN, rpsy: 1) Lat. F. v. I 45; 2) Lat. Fol. Nel. I 32; 3) Lat. F. Chart. I 534; 4) Lat. O. v. I 123; 5) Lat. F. v. II 22; 6) Lat. O. Nel. I 155; 7) Lat. Q-N. I 209; 8) Lat. Fol. Chart. II 48 pt. *Acta capitularia canonicorum regularium lateranensium conventus Cervenensis et omnium praepositarum militantium sub titulo abbatiae Cervenensis et regula sanctissimi patriarchae Augustini episcopi Hypponensis et Ecclesiae doctoris. Quae mei fuit ad connotandum anno a partu Virgineo 1697, die vero 13 februarii*; za okres 1697—1719.

VIII

Teka licząca 298 kart, zawiera wypisy z rękopisu oznaczonego przez autora zbioru: A. Cz. nr 2, bez podania proveniencji. Był to prawdopodobnie rps przechowywany w BN, nie podano jednak jego bibliotecznej sygnatury; rps ten zawierał akta kapituły kanoników regularnych w Czerwińsku za lata 1741—1761.

IX

285 kart. Są tu wypisy z rpsu oznaczonego podobnie jak w tece poprzedniej: A. Cz. nr 3, również prawdopodobnie znajdujący się w zbiorach BN, bez sygnatury, lecz z tytułem: *Acta capituli Cervenensis canonicorum regularium...* 1759—1765, liczący 252 karty.

X

Kart 297. Wypisy z następujących rękopisów BN:

1) Lat. F. II 49: *Acta capituli Cervenensis canonicorum regularium lateranensium sub auspiciis... Ioannis Chrysostomi Malachiae Zdzarski.* 1768—1771, kart 118.

2) Różn. F. I, 2 z tytułem w winiecie: *Acta visitationis generalis canonicorum lateranensium ordinis s. Augustini ecclesiae conventualis et aliarum ecclesiarum et praepositurarum iurispatronatus abbatiae Cervenensis praesidente ill-mo domino Buguslao comite de Leszno Leszczyński administratore abbatiae Cervenensis, praeposito ecclesiae cathedralis Plocensis, per nos Iacobum Ioannem Mitkiewicz praepositum Łomnensem, Franciscum Iosephum Jagodkowicz decanum Cervenensem et praepositum Krasnensem, Laurentium Philippum Kamiński praesidentem conventus Cervenensis, in capitulo generali ad hunc actum generalis visitationis electis et deputatis a. D. 1687, diebus maii, iunii et iulii continuata.*

3) Lat. F. II 240: *Canonica generalis laterano — Cervenensis, processus causae actionis fructuum beneficii Błonensis per M. Kraszewski, a. 1759—1763, kart 155.* Zawiera szczegółowy opis wszystkich prepozytur należących do opactwa czerwińskiego.

4) Różn. 9. IV 48, tytuł katalogowy: *Variae epistolae et alia documenta parochiam in Błonie spectantia*, kart 123.

Rękopisy BUW:

1) sygn. 1 1/32: Regest klejnotów... do cudownego obrazu M. B. Czerwińskiej należytych per Ioannem Franciscum Jagodkowicz *eiusdem conventus professum* odebranych in a. 1663, die XIII novembris.

2) sygn. 427 11/31: Inwentarze kościołów prepozyturalnych Czerwińska z 1631 r.

XI

Kart 309. Rękopisy prawdopodobnie BN:

1) A. Cz. 4 pt. *Acta capituli Cervenensis canonicorum regularium lateranensium sub auspiciis... Iosephi Fugidiani Godziemba Sosnkowski... abbatis, 1776—1797, kart 370.*

2) A. Cz. Pergaminy. Różni wystawcy dla opactwa w Czerwińsku, sygnatury: 4, 1, 6, 7, 5, 9, 11, 12, 17, 16, 15, 18, po rok 1793.

XII

Kart 303. Rękopisy prawdopodobnie BN:

1) A. Cz.: *Acta capituli Cervenensis, 1791—1833, v. 5, kart 139.*

2) A. Cz., v. 8: *Constitutionum canonicorum regularium lateranensium congregationis Cervenensis libri duo sub felici regimine... Iosephi Frigidiani Godziemba de Sosnkowo Sosnkowski... abbatis perpetui, Błonensis, Varsaviensis ad s. Geogium et Krasnensis praepositi, ex veteribus denoviter rescripti anno salutis 1782 in Monte Claro-Cervenensi sub titulo Assumptionis B. V. M., kart 211.*

3) A. Cz., v. 6: *Regula vitae apostolico-canonicae instituta pro utri-que foro, tam interno quam externo, suis legibus luculentissime instructum praeferens regulam divi Aurelii Augustini episcopi Hypponensis... canonicorum instauratoris et principis, una cum meditationibus super eandem regulam, tum constitutiones discretissimas secundum ss. pontificum decreta compillatas, usui et consuetudini canonicorum regularium lateranensium congregationis Cervenensis accommodatum.* Ekslibris: „Włączona do biblioteki w Błoniu 1763 r.”

4) A. Cz., v. 1, zawiera: *Expositio d. Hugonis super regulam beatissimi patris Augustini episcopi Hypponensis, Ecclesiae doctoris, ex per- vetusto manuscripto libro per Iosephum Czarliński, can. reg. lat. re- scripta a. D. 1778.* Zawiera też spis zmarłych zakonników i dobro- dziejów.

5) A. Cz. 7. Jest to książeczka składająca się z kilku zupełnie czys- tych kart; na 2 stronach znajduje się opis kościoła w Czerwińsku z wi- zytacji generalnej 25 III 1764.

XIII

Kart 305. AGAD: Akta nuncjatury, 1597—1685.

XIV

Kart 317. AGAD: Akta nuncjatury, 1685—1692.

XV

Kart 287. AGAD: Akta nuncjatury, 1693—1722.

XVI

Kart 306. AGAD: Akta nuncjatury, 1723—1731.

XVII

Kart 309. AGAD: Akta nuncjatury, 1731—1751.

XVIII

Kart 289. AGAD: Akta nuncjatury, 1752—1761.

XIX

Kart 315. AGAD: Akta nuncjatury, 1761—1763.

XX

Kart 308. AGAD: Akta nuncjatury, 1765—1791.

XXI

Kart 279. Archiwum Parafialne w Łomnie:

- 1) Akta korespondencji X. Zakrzewskiego z Trębickim, r. 1307.
- 2) Księga opisująca wprowadzenie do parafii Łomna Bractwa Różańcowego, 1792—1900.
- 3) Dowody zamiany dziesięcin w parafii Łomińskiej, 1819.
- 4) Akta doręczne Tomasza Płońskiego adwokata Sądu Apelacyjnego Królestwa Polskiego w sprawie i ze strony X. Piotra Zakrzewskiego przeciwko Antoniemu Trembickiemu, 1817.
- 5) *Erectio, iura, privilegia et visitationes ecclesiae parochialis Łomiensis. Anno 1859 comparatus* (s.) — tytuł na okładce, kart 303.

AGAD, rękopisy:

- 1) Wyroki Trybunału Piotrkowskiego, 1610—1701.
 - 2) Convent. grodu Warszawskiego (13), r. 1601.
 - 3) Wyszogrodzkie grodzkie relacje (31) od 1776 r.
 - 4) Metryka koronna, 276.
 - 5) Dok. perg. nr 3988, r. 1582.
- Archiwum Skarbowe w Warszawie: Akta Komisji Rządowej spraw wewnętrznych (2), 2991, v. I, 1819 r.
- Archiwum Konsystońskie w Warszawie: sygn. 2 (1548); v. 57 (1750—1751).
- BOK: rps 4596: Materiały do historii kościołów warszawskich.
- BN: Rozn. F. XVII 48, kart 63.
- ADPł.: Czerw. 4a (1671); 3 (1757); 13 (1765); 9 (1788).

XXII

Kart 303. BOZ: rpsy 1181, 862, 73a; pergaminy, sygn. 105, 110, 115, 157, 162, 163, 171, 179, 183, 186, 230, 232, 236, 272, 274, 280, 199, 304, 308, 323.

ADPł.: *Acta capituli*, v. I, v. II; pergaminy bez sygnatur z lat: 1504, 1506, 1514, 1515.

XXIII—XXIV

Wypisy i streszczenia ze źródeł drukowanych.

XXV—XXVI

Wyciągi i streszczenia z opracowań historycznych.

Materiaux pour une histoire de l'abbaye des
Chanoines Réguliers de Czerwińsk

Résumé

Abbé Henryk Folwarski, ancien professeur au Grand Séminaire de Łódź, mort en 1948, qui s'annonçait bien comme spécialiste de l'histoire ecclésiastique, a laissé parmi ses travaux 26 dossiers des matériaux historiques pour une monographie, qu'il pensait écrire, de l'abbaye des Chanoines Réguliers de Czerwińsk. La plus grande partie de ces matériaux contient des copies et des résumés des manuscrits provenant des archives et des bibliothèques des différents intituts de Pologne. Beaucoup de documents originaux ont été perdu durant la dernière guerre mondiale. De là surtout vient la précieuse valeur des dossiers de l'abbé Folwarski. C'est aussi, nous pensons, un motif suffisant de publier leurs contenu. Surtout que, actuellement, on observe chez les historiens un intérêt particulier manifesté à l'histoire et à l'organisation de la vie monastique à plus ancienne époque du développement du christianisme en Pologne.

H. Rybus